

GRANSKNINGAR

Studier i Kalmarunionens historia under förra hälften av 1400-talet

Jens E. Olesen, *Erich von Pommern und Christopher von Bayern – Studien zur Kalmarer Union*, Publikationen des Lehrstuhls für Nordische Geschichte 21, 340 s., Greifswald 2016.

PROFESSORN I NORDISK HISTORIA vid universitetet i Greifswald Jens E. Olesen har sedan början av 1980-talet tillhört de främsta kännarna av Kalmarunionens historia. Då utkom han med två grundläggande undersökningar, *Riksråd–Kongemakt–Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434–1449* (Aarhus 1980) och *Unionskrige og Stændersamfund. Bidrag till Nordens historie i Kristian I's regeringstid 1450–1481* (Aarhus 1983), omfattande sammanlagt ca 1 150 sidor. Han har även producerat ett stort antal artiklar som behandlar såväl den politiska historien som olika företeelser i samhällsutvecklingen i unionsländerna, i främsta rummet dock Danmark. Lärostolen i nordisk historia vid Greifswalds universitet har utgett ett urval av de här artiklarna. De behandlar Eriks av Pommern och Kristofers av Bayern tid som unionshärskare.

De till antalet 17 artiklarna förmedlar en mångsidig och nyanserad bild av unionsregenternas politiska målsättningar och de utmaningar som de stod inför i sina strävanden under unionstidens första halvsekel. Drottning Margareta, skaparen av Kalmarunionen, framträder som den suveränt dominerande gestalten på den politiska arenan i unionen fram till sin död 1412, medan kung Erik först därefter kunde göra sig gällande i styrelsen av unionsrikena. I de två första artiklarna, ”Analyse und Charakteristik der Kalmarer Union” och ”Erich von Pommerns Alleinherrschaft 1412–1439/40”, ges en sammanfattande bedömning och beskrivning av denna unionskonungs härskargärning.

Enligt Olesen talar mycket för att Erik av Pommern hade som målsättning att skapa ett enligt europeisk måttstock betydande imperium av de tre nordiska rikena. Centralstyrelsen i unionsriket baserade sig på kungens personliga maktutövning, och han regerade över de tre rikena som en enhet, en centraliserad stat, inte som över en allians eller union i uni-

onsbrevets från 1397 efterföljd. Förvaltningsapparaten uniformerades genom att centralförvaltningen koncentrerades till hovämbetsmän och till det kungliga kansliet i Danmark. De gamla danska riksämbetena drots, marsk och ”gælker” lämnades obesatta och rikshovmästarämbetet kom att bli det mest inflytelserika av riksämbetena. Centraliseringen av förvaltningsapparaten kom till synes i att det under kung Eriks tid fanns endast en rikshovmästare, en kammarmästare och ett kansli, vilka alla hade de tre unionsrikena som sitt kompetensområde. Både i Norge och i Sverige saknade riksrådet dessutom ett eget organ för mottagande och utfärdande av skrivelser. Det är anmärkningsvärt att riksrådet Jens Due (i Sverige kallad Jesse/Jusse Duva), den första av Eriks av Pommern rikshovmästare, sändes till Finland 1405 för att verkställa en stor frälseräfst och att han sannolikt under en kort tid innehade Åbo slott, Egentliga Finland och Raseborgs län som förläning.¹

Under Eriks av Pommern hela regeringstid präglades både inrikespolitiken och utrikespolitiken av hans dynastiska strävanden och därvid försökte han fullfölja drottning Margaretas intentioner. Dessa strävanden gick ut på att säkra det pommerska furstehuset ärftlig rätt till kronorna i de tre nordiska rikena. Endast Norge var arvrike medan Danmark och Sverige var valriken. Kung Erik förblev barnlös men hans dynastiska strävanden hade till en början framgång. De drabbades emellertid senare av motgångar och rann slutligen ut i sanden när han till följd av den misslyckade krigsföringen mot de holsteinska grevarna och upprorsrörelsen från och med 1434 i Sverige slutligen blev avsatt i alla tre unionsriken. Eriks strävanden efter att säkra tronen åt sin släkt behandlas ur olika synvinklar i flera av artiklarna i boken, framför allt i ”Die pommerschen Herzöge in der nordischen Politik in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts”.

I slaget vid Tannenberg 1410 led Tyska ordens här i striden mot de polsk-litauiska trupperna ett förkrossande nederlag som obarmhärtigt blottade ordens försvagade ställning. I den nya situationen var grannländerna inte sena att försöka göra sig vinster på ordens bekostnad. I den nordiska unionen aktiverade sig drottning Margareta och Erik av Pommern omedelbart för att dra fördel av Tyska ordens svaghet, och även senare unionskungar fortsatte i samma spår. Unionskungarnas expansionssträvanden öster om Östersjön behandlas i två skilda artiklar, ”Nordosteuropa in der Zeit der Kalmarer Union – Dänische Versuche zur Revendikation Estlands” och ”Die Folgen der Schlacht von Tannenberg 1410 aus nordeuropäischer Sicht”. Det främsta målet för unionskungarna var att vinna till-

1. Eric Anthoni, 'Drottning Margaretas frälseräfst i Finland', *Historisk Tidskrift för Finland* 40 (1955), s. 1–31; Birgitta Fritz, *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1290–1434 II*, Acta Universitatis Upsaliensis 18 (Stockholm 1973), s. 122–123, 139.

baka Estland, som Danmark sålt till Tyska orden 1346. De ansåg sig kunna resa rättsliga anspråk på Estland trots försäljningen. De inledde infiltrationsaktiviteter i Estland och Livland för att destabilisera ordens maktpositioner samt inledde förhandlingar med bland annat Polen-Litauen för att stycka upp ordensterritoriet. Denna expansiva nordiska politik i öster som under 1400-talet syftade till att komma i besittning av Estland och Livland rönt emellertid ringa framgång eftersom huvudproblemen för Kalmarunionen låg i de resurskrävande strävandena att säkra besittningen av Sönderjylland, i Gotlandsfrågan under 1440-talet samt i de svenska separationssträvandena.

När motgångarna hopade sig över Erik av Pommern drog han sig till Gotland 1438 där det starkt befästa Visborgs slott i ett årtionde kom att utgöra bas för den i de tre nordiska rikena successivt 1439–1442 avsatte kungen. Olesen framhåller i artikeln ”Eric of Pomerania, Gotland and the Kalmar Union 1436–1440” att Gotland under Eriks av Pommern tioåriga välde därstädes inte enbart, såsom den traditionella uppfattningen gjort gällande, utgjorde ett sjörövarnäste, utan att Erik med blick för Gotlands strategiska betydelse bedrev aktiv politisk verksamhet från Visborg. Sålunda strävade han efter att därifrån utöva utpressning på både det danska och svenska riksrådet i sina bemödanden att återfå tronen i det nordiska unionsriket. Öns geopolitiska läge gav även den avsatte kungen möjligheter till att infiltrera Livland och generellt den baltiska regionen och att försöka få fotfäste i dessa områden.

Bland de övriga artiklarna som hänför sig till Eriks av Pommern regeringstid kan nämnas bland annat beskrivningen av kungens målsättning att, som ett element i hans enhetssträvanden, göra Vadstena birgittinerkloster till ett religiöst centrum för hela det nordiska unionsriket och att befästa klostrets ställning som sådan, samt redogörelsen av Island i unionskungarnas politik liksom även en analys av kung Eriks relationer till och upprepade militära konfrontationer med de holsteinska grevarna.

Till Olesens förtjänster som utforskare av Kalmarunionens historia hör hans studier över Kristofer av Bayern som nordisk unionskung och särskilt som hertig av Oberpfalz. Kristofer var systerson till Erik av Pommern och sonson till den tyske konungen Ruprecht av furstehuset Wittelsbach. Olesen har bland annat sammanställt en källutgåva med Kristofers handlingar 1440–1448 rörande hans bayerska hertigdöme Oberpfalz. Artikeln ”Christopher of Bavaria, King of Denmark, Norway and Sweden (1440–1448): Scandinavia and Southern Germany in the 15th Century” ger en instruktiv presentation av den nordiska unionskungens agerande som hertig i Oberpfalz och som sydtysk furste. Den aktiva förläningspolitik som kungen förde i sitt stamland behandlas i artikeln ”Christopher von Bayerns Lehnspolitik in der Oberpfalz”. Han verkar därifrån ha infört en

ny praxis med expektanser (*ventebrev*) på förlänningar i Danmark. Någon liknande förlänings- och pantsättningspolitik som han bedrev i Oberpfalz blev emellertid inte införd i det nordiska unionsriket. En egen artikel med rubriken ”Archiregem Regni Daniae” ägnas titeln ”ärkekonung av Danska riket” (*Archirex Regni Daniae*) som kom till användning en enda gång, vid konungens kröning 1443. Olesen drar slutsatsen att det var Kristofer själv som stod bakom sin nya titel, som användes sparsamt i de europeiska rikena, och att han med den ville framhäva att han var något förmer än en vanlig kung. I kröningsceremonielet förekom dessutom ett antal element som inlånats från tyska kungakröningar.

Av betydande intresse är den tyskspråkiga inledningen i källutgåvan av Kristofers av Bayern brev 1440–1448 rörande hans stamland. I denna text analyserar Olesen de kungabrev som hänför sig till Kristofers sydtyska hertigdöme. Brevens olika beståndsdelar liksom deras besegling samt påteckningar om deras expediering och registrering analyseras. Det visar sig att inflytanden från tysk kanslipraxis, bland annat från det tyska kejsarkansliet, gjort sig gällande i kung Kristofers kansli i Danmark, där även tyska skrivare var anställda. Det framgår även vid behandlingen av kungens förläningspolitik att han uppmärksamt följde med kansliets verksamhet och att han själv personligen infann sig hos skrivarna i anslutning till utfärdandet av förläningsbrev.

Sammantagna bildar artiklarna en helhet som förmedlar en allsidig bild av de två första unionsmonarkernas målsättningar och av den politik som de förde för förverkligandet av sina ambitioner. Det är således den politiska historien som dominerar i artiklarna, men även de bågge monarkernas handelspolitiska och kyrkopolitiska intentioner, som var underordnade deras dynastiska och unionspolitiska strävanden, beaktas. De utrikespolitiska målsättningarna såväl öster om Östersjön som i det tyska kejsarriket blir förtjänstfullt belysta. Att den danska aspekten är dominerande i artiklarna förklaras av att unionsmonarkernas maktbas låg i Danmark där unionens centralförvaltning fanns med främst dansk personal.

Eljas Orrman